

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто напрями розвитку сучасного банківського бізнесу в контексті глобальних фінансових процесів. Висвітлено проблеми участі вітчизняних комерційних банків у світових інтеграційних процесах, активізації інвестиційної активності та розширенні банківського бізнесу. Основну увагу зосереджено на підвищенні якості менеджменту вітчизняних комерційних банків.

The Considered directions of the development of the modern bank business in context of the global financial processes. Visvitleno problems of the participation of the domestic commercial banks in world integrations process, in activations of the investment activity, in expansion of the bank business. The Main attention concentrated quality on increasing of management of the domestic commercial banks.

Важливими напрямками розвитку сучасного банківського бізнесу в більшості розвинених країн світу стали:

- фінансова глобалізація;
- дерегулювання ринку банківських послуг;
- розвиток і вдосконалення інформаційних технологій;
- загострення конкуренції;
- зростання ризиковості, що призводить до кризових явищ у банківській діяльності.

Одним із найважливіших чинників, що вплинули на глибину змін у банківській справі є процес інтернаціоналізації, або глобалізації.

Процеси глобалізації розпочалися з інтернаціоналізації виробництва та реалізації продукції в межах “стратегії тріади”

Європи, Америки, Азії у 60-х р. XX ст. [1]. Інтернаціоналізація виробництва й реалізація товарів у будь-якій частині земної кулі зумовлює необхідність пошуків джерел фінансування суб’єктів та інструментів їх мобілізації, зумовлюючи розвиток фінансових ринків у напрямі глобальної стратегії. Остання передбачає розвиток фінансового ринку в напрямку розширення нових фондових інструментів на основі сучасних інформаційних технологій для купівлі-продажу грошових, валютних та фінансових ресурсів на глобальному фінансовому просторі в неперервному режимі часу. Основними суб’єктами глобального фінансового ринку, окрім ТНК та міжнародних фінансових організацій, є національні банки. Їхня участь у глобальних економічних процесах

проявляється в бурхливих процесах розширення сфери банківської діяльності за межами національних кордонів через створення мережі закордонних філіалів – з одного боку, й зростання кількості іноземних банків на даній території – з іншого.

Проблемам фінансової глобалізації та місця й ролі банків у її реалізації присвячені праці як зарубіжних авторів: Ханс-Ульріх Деринг, С. І. Долгов, Дж. Ф. Маршал, Жозет Перар, Рубенс Рипутро, Вільгельм Ханкель, так і вітчизняних: Б. В. Гунський, З. О. Луцишин, Ю. М. Пахомов, С. І. Соколенко.

Проте питання ролі глобалізації для вітчизняних комерційних банків, її наслідки для забезпечення стабільності, фінансової стійкості й надійності банківської системи України, здатності забезпечити формування довгострокових інвестицій залишаються ще недостатньо дослідженими.

За рівнем глобалізації фінансова галузь випереджає всі галузі регіональної економіки. Завдяки сучасним інформаційним технологіям, які є передумовою й чинником появи сучасних фінансових продуктів і глобального ринку, виникає банківський бізнес, що не має реальних кордонів. Зазначимо, що більшість світових банків вкладають значні кошти в свої інформаційні системи – від 15–25% сумарних операційних витрат. Більш того, значна кількість фінансових та банківських продуктів, а також сучасні методи управління ризиками, активами, пасивами та контроль і нагляд немислимі без відповідних засобів інформації та ноу-хау в інформаційних технологіях. Тому, розуміючи дану проблему, деякі економісти пропонують прискорити розвиток вітчизняної банківської системи випереджачими темпами порівняно з іншими секторами економіки з метою стимулювання їх піднесення у вигляді інвестицій, кредитів та нових банківських

продуктів. Однак, як свідчить зарубіжна й вітчизняна практика,¹ такий напрям розвитку вітчизняної банківської системи видається економічно та логічно необґрунтованим.

Основна функція банківської системи будь-якої країни – трансформаційна. Вона полягає у перетворенні грошових коштів у капітали, з одного боку, акумулюючи розрізнені й тимчасово не використані кошти одних клієнтів, спрямовує у вигляді кредиту в реальний сектор виробництва іншим, з іншого саме завдяки залученням коштів та розрахункам між клієнтами в банківській системі створюються можливості мультиплікативного зростання грошової маси в обігу. Тому стимулювання розвитку національної банківської системи у напрямі випереджаючих темпів зростання призведе до відриву її від реального сектору, в якому в перехідний до ринку період вкрай необхідні додаткові джерела для виробництва та реалізації продукції, зосередивши свою діяльність на спекулятивних операціях, що значно знизить рівень монетизації економіки. Проте стримування й адміністративне втручання в розвиток банківської системи може мати також негативний вплив – нездатність останньої у мобілізації коштів і зменшення реального кредитного та інвестиційного потенціалу призведе до зниження фінансової стійкості та ліквідності, і, як наслідок – недовіри до неї суб'єктів ринку. Очевидно, вирішення даної проблеми лежить між двома діаметрально протилежними напрямками, тобто, в необхідності надання можливості банківській системі в особі банків, керуючись економічними інтересами, розвиватися знизу й визначати,

¹ Особливо в період становлення вітчизняної банківської системи, коли остання, пройшовши шлях акціонування та приватизації і набувши інтенсивного руху, відірвалася від реального сектору економіки, залишивши його наодинці зі своїми проблемами.

скільки і яких банків потрібно на місцевих та регіональних рівнях, залишаючи за центральним банком питання дерегулювання банківського ринку.

Керівництво країни та центральний банк в особі НБУ повинні дерегулювати банківський ринок у напрямі встановлення й застосування економічних нормативів діяльності банків, інструментів грошово-кредитної політики, забезпечуючи стабільний, надійний та поступовий ринок банківської системи. Проте такий підхід охоплює лише один бік проблеми – забезпечення фінансової стійкості, надійності та ліквідності банківської системи. Адже встановлені рівні нормативів мають відносно мінімальний розмір і не стимулюють банків, які їх виконують або перевищують. Тому очевидно, що стимулювання через інші інструменти грошово-кредитної політики (обсягу резервування, ломбардної ставки, фактично досягнутого рівня обов'язкових нормативів) дозволять банкам збільшити масштаби кредитування реального сектору виробництва та фінансувати інвестиції. У системі регулювання діяльності вітчизняних комерційних банків відсутні якісні характеристики банку, зокрема такий важливий компонент, як якість його менеджменту. Адже відомо, що можна мати значний банківський капітал, але при низькій якості управління його розміщення може бути безнадійним або сумнівним щодо повернення. Тому відповідь на запитання наскільки раціонально та перспективно розміщувати капітал для отримання максимального доходу отримуємо на основі аналізу показників ефективності роботи банку. Найважливішими показниками його прибутковості є прибутковість активів (ROA), прибутковість капіталу (ROE) та чиста процентна маржа. Проте ці показники мають суттєві недоліки:

– за основу розрахунків ROA і ROE беруть балансові показники, а тому від-

рахування в резервні фонди і формування резервів від операцій можуть суттєво вплинути як на прибуток, так і на величину капіталу;

– показники не враховують наявних ризиків, адже високі значення ROE можуть свідчити як про ефективність, так і про збільшення ризикованості через відсутність резервів;

– показник чистої процентної маржі обчислюють відношенням маржі до загальних активів, навіть тих, що не генерують реальні сукупні доходи.

Тому, враховуючи ризиковість кредитних операцій на тлі загострення конкуренції, банки збільшують розмір сукупного доходу за рахунок непроцентних доходів. У зв'язку з цим в американській банківській практиці активно впроваджується оцінка прибутковості з урахуванням ступеня ризику (RAPM), що уособлює два основних методи: (RORAC) – дохід на капітал, скоригований на ступінь ризику та (RAROC) – скоригований на ступінь ризику дохід на капітал. Проте у вітчизняну банківську справу ці методи оцінки не можуть бути впроваджені, адже в їх основу покладено комп'ютерну обробку даних про фінансовий стан клієнта, який дозволяє точно визначити його кредито- та платоспроможність, виходячи із жорсткої логіки, а не інтуїції банківських працівників. Очевидно, що для запровадження систем об'єктивної оцінки та управління ризиками на основі інформаційних технологій необхідно комплексно на рівні держави вирішувати цю проблему: від створення системи масових електронних платежів, що дасть змогу аналізу, починаючи з фінансових потоків до створення картотеки сумнівних і безнадійних боржників.

Тенденції у світовій банківській сфері характеризуються укрупненням капіталу банків з метою забезпечення його стабільності та універсализацією як запоруки концентрації своїх зусиль на вибраних

сферах діяльності. Вони, з одного боку, створюють загрозу конкуренції для вітчизняної банківської справи, а з іншого – вказують на шляхи їхнього розвитку для забезпечення своїх конкурентних засад на внутрішньому ринку й інтеграцію у світові глобальні процеси.

Очевидну недостатність рівня банківського капіталу вітчизняних комерційних банків можна продемонструвати, зіставляючи обсяги капіталу банківської системи України (1753,6 млн. євро) й одного з великих банків Німеччини – “Deutsche Bank Group” (29991 млн. євро), що становить близько 6%. Теоретично, всю нашу банківську систему може викупити один великий банк Німеччини. Враховуючи те, що у найближчому майбутньому в міжнародних фінансах зможуть вижити банки, які володіють активами не менше 200 млрд. дол., то виникають закономірні запитання: яким чином можна збільшувати рівень капіталізації вітчизняних комерційних банків? Яка їхня участь у внутрішньому фінансовому ринку, зокрема фінансуванні інвестицій у реальний сектор економіки?

На даний час одним із перспективних напрямів капіталізації для малих банків є їхня реорганізація. Практика свідчить, що зі зменшенням кількості комерційних банків зростає їх кредитна активність (відношення обсягу кредитних вкладень до обсягу ВВП). Так, починаючи з 1998 р. темпи зростання питомої ваги кредитних вкладень комерційних банків до ВВП зростали: у 1999 р. – 114,1%, 2000 р. – 122%, 2001 р. – 127% та 2002 р. – 131,4%. Відповідно зменшувалася кількість банків за реєстром: 1999 р. – 203, 2000 р. – 195, 2001 р. – 189, 2002 р. – 182 банки. Очевидно, це пояснюється концентрацією кредитних ресурсів та їх цільове спрямування на розвиток економіки. Тенденція концентрації капіталу відбувається й у провідних, економічно розвинених країнах. Так, у США третина активів банківської

системи, що налічує 12 тис. банків, сконцентрована в 650 найбільших банках. У вітчизняній банківській системі 6,4% банків володіють активами, що перевищують 1,3 млрд. грн., 7,6% – понад 2,5 млрд. грн., 21,7% – понад 0,2 млрд. грн. і найбільшу частку (64,3%) становлять банки, що мають активи, менші 0,2 млрд. грн.

Отже, збільшення ресурсної бази і, в першу чергу, власного капіталу є необхідною умовою розвитку й зміцнення банківської системи та її інтеграції у світову банківську систему.

Всесвітній банк давно пропонував скоротити кількість банків й укрупнити ті, що залишаться на основі синергетичного ефекту, тобто ціною коштів акціонерів і вкладників дрібних банків. Очевидно, що такий підхід може привести до більшої привабливості вітчизняної банківської системи на міжнародній арені й швидше вирішити проблему дефіциту кредитних ресурсів у національній економіці.

Якщо в світі тривають процеси концентрації капіталу й відповідно скорочується кількість банків (у США – на третину, до 10 тис., аналогічні ситуації спостерігаються в Європі), то в Україні фінансові ресурси розпоршені серед великої кількості дрібних банків (на 1.01.03 їх нараховувалося 134 при загальній кількості 157). Очевидно, що тільки 23 великих банки можуть потенційно виступати в ролі стратегічних інвесторів за умов певного рівня запасу достатності капіталу, нормативах великих кредитних ризиків та інших нормативів НБУ. Дерегулювання ринку банківських послуг через доведення нормативів – інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) та загальної суми інвестування (Н12) – не забезпечують повноцінної участі банків в інвестиційних процесах. Адже при розрахунку вищезазначених нормативів на суми інвестицій в асоційовані та дочірні компанії зменшується розмір регулятивного капі-

талу, який беруть для розрахунку не тільки нормативів інвестування, а й нормативу мінімального регулятивного капіталу (Н1), нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2), нормативів ризику (Н7), (Н8) та нормативу валютної позиції (Н13). Зрозуміло, що комерційні банки за таких умов не будуть формувати портфелі стратегічних інвестицій у реальний сектор економіки й не братимуть участі у формуванні фінансово-промислових груп. Тому, щоби стимулювати здійснення інвестицій у промисловий сектор, потрібно побудувати правильну і логічну систему нормативів, що регулюють діяльність банків. Проте цей захід лише відкриває перспективу участі банківського капіталу в інвестиційних процесах. Для реального фінансування інвестицій потрібна мотиваційна основа як для банків-кредиторів, так і для боржників, тобто виробнича необхідність, фінансова можливість та економічна доцільність суб'єктів даних відносин. Можливість фінансування інвестицій з боку банків пов'язана з двома чинниками – формуванням довгострокової ресурсної бази та наявністю конкретних інструментів фінансування (довгострокові інвестиційні кредити, формування портфельних інвестицій). Формування довгострокової ресурсної бази комерційних банків, залежить насамперед від залучень у господарський оборот грошових збережень населення. У вітчизняній банківській практиці за останні роки строкові збереження населення зростають як кількісно, так і питомою вагою обсягу залучених банками коштів. Так, на 1.03.2002 р. термінові вклади становили 7,5 млрд. грн. або 43,4% від залучених коштів, із них 5 млрд. грн. – термінові депозити фізичних осіб, що становили 75% обсягу термінових залучень. Враховуючи, що потенційно 23 великих банки можуть стати стратегічними інвесторами, й у зв'язку зі значним, як для банківської системи України, обсягом капіталу (на 01.01.2002 р. він становив

1753,6 млн. євро), можна констатувати, що нині є можливість інвестування коштів банківською системою. Більш того, проведення пенсійної реформи – поява недержавних пенсійних фондів, розвиток іпотечного житлового будівництва та розвиток страхового бізнесу – повинні зіграти суттєву роль у формуванні довгострокових ресурсів у банківській системі.

Разом з цим очевидно, що лише нарощування ресурсної бази й поліпшення, з точки зору термінів, її структури не забезпечить належного розвитку інвестиційної активності банків. Потрібно використовувати сукупність певних інструментів, пов'язаних із фінансуванням інвестицій. Окрім довгострокових інвестиційних кредитів, до них належить і формування портфельних інвестицій. Проте нерозвиненість ринку капіталів в Україні ставить під сумнів значний приплив інвестицій у найближчому майбутньому.

Однак наявність у вітчизняної банківської системи можливостей для фінансування інвестицій ще не означає їх реалізацію. Комерційні банки не мають потреби в довгостроковому кредитуванні з огляду на його ризикованість та часовий лаг щодо повернення основної суми і процентів за ним. Зростанню ризикованості в довгостроковому кредитуванні сприяють, поряд із внутрішніми причинами – підвищена ризикованість порівняно з іншими галузями економіки, малоефективні методи оцінки та регулювання ризиків, і зовнішні чинники – збитковість промислових підприємств (48%), у тому числі наявність непрацюючих (10%), законодавчі основи (відсутність законодавчого захисту кредиторів, спрощення процедури реалізації застави тощо), соціально-економічний клімат (довіра до влади та її органів, соціальна захищеність громадян, структура доходів та видатків населення). І хоча короткостроковому кредитуванню властиві ті ж чинники зростання ризику, проте банки завжди мають змогу диференціювати свій

кредитний портфель, враховуючи терміни й характер ризику в операціях зі своїми клієнтами. Адже з економічним зростанням 7–8% у 2003 р. необхідні додаткові джерела фінансування виробництва та реалізації продукції. Тому головна роль у цьому належить банкам.

Поряд із необхідністю в інвестиційній діяльності, комерційні банки зважають і її доцільність, тобто прибутковість довгострокових інвестиційних проектів. На даний час їхня ціна у вигляді сплати процентів доволі висока.

Розглядаючи процентні ставки за кредит як врівноваження попиту та пропозиції банківського кредиту, який надають у грошовій формі, варто зауважити, що пропозицію грошей необхідно розглядати загалом, враховуючи їхній обсяг і структуру, й ситуацію в економіці країни. Адже в умовах ринку відбувається вільний перерозподіл ресурсів (грошей) між кредитним, фондовим та валютним ринками внаслідок дохідності цих операцій. Тому, враховуючи основний закон грошового обігу, зокрема адекватність грошової і товарної маси, можна стверджувати, що обсяг і структура грошей в обігу обумовлені суспільним виробництвом, результат якого – створення та розподіл уречевленої доданої вартості. Отже, зростання пропозиції грошей, джерелом якої є приріст грошової маси, відбувається за рахунок приросту реальної доданої вартості й ВВП загалом та ефективності його розподілу. Ефективною вважається структура розподілу, при якій знижується частина споживання у невиробничих сферах, в результаті чого створюється передумова мультиплікативної пропозиції грошей і знижуються темпи приросту запасів товарно-матеріальних цінностей на різних стадіях відтворювального процесу, що зумовлює прискорення обігу товарно-грошової маси і, як наслідок, зростання обсягу реалізації.

Механізм мультиплікативної пропозиції

грошей полягає у створенні додаткової грошової маси шляхом кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів комерційними банками. Суть його в тому, що внесені в банк депозити або вклади, при наданні у позики клієнтам можуть багато разів переходити з одного комерційного банку в інший, створюючи додаткову грошову масу. Максимально можливу межу зростання грошової маси описують величиною грошового мультиплікатора:

$$m = \frac{1}{r},$$

де r – норма обов'язкового резервування.

Він показує, у скільки разів може зрости грошова маса в результаті кредитно-розрахункових операцій банківської системи.

В основі ціни кредиту лежить плата за залучені кошти. Для повернення довіри до банківської системи й залучення депозитів банки змушені утримувати депозитні ставки на доволі привабливому рівні – для юридичних осіб 7–15%, для фізичних – 18–22% [2]. Якщо врахувати, що частина їх резервується в обов'язковому порядку, то ціна залучення буде ще вищою. До цього слід додати “ціну” трансформації коштів до запитання у довгострокові кредити та компенсацію за ризиковість кредитної операції. Таким чином, ціна довгострокових кредитів є виправданою. Правда, знизити ціну кредиту можна за рахунок зниження операційних, управлінських та інших витрат, що можуть собі дозволити тільки великі банки. Таким чином, банкам доцільніше видавати “короткі кредити” з огляду на їхню дохідність, в основі якої лежить оборотність.

Отже, для інвестиційної активності вітчизняної банківської системи потрібно комплексно вирішувати проблеми, пов'язані як з інвестиційною привабливістю підприємств реального сектору економіки й формуванням сприятливого зовнішнього середовища, так і з внутрішньобанківсь-

кими чинниками. Наявні методи регулювання банківської діяльності доволі часто є неадекватними, зі значними протиріччями, що потребує додаткових зусиль із розробки нових методів оцінки й регулювання банківських ризиків та їх участі в інвестиційних процесах. З іншого боку, переорієнтація діяльності банків на нові продукти, в тому числі інвестування, потребує розвитку системи внутрішнього управління банківськими ризиками. На наш погляд, тільки великі банки (зі значними темпами капіталізації) здатні не лише збільшувати розміри й терміни кредитів, а й знижувати кредитні ризики і здешевлювати ціну кредитів. Такої думки притримується й НБУ, стимулюючи рівень капіталізації вітчизняної банківської системи через підвищення норми мінімального статутного капіталу. І хоча за останні роки магістральним напрямом банківської системи є нарощення капіталу, укрупнення банків, але на внутрішньому фінансовому ринку повинні працювати середні й малі банки. За ними зберігається роздрібний банківський бізнес, кредитування середнього й дрібного бізнесу та обслуговування фермерських господарств. Для їх виживання у складних конкурентних умовах, як показує світовий досвід, необхідні безпосередня близькість до клієнта, достатня забезпеченість клієнтів банківськими продуктами та вибір клієнтської бази. Адже в умовах кризи 1998 р. в Росії були визнані банкрутами 20 великих банків, в Україні – системоутворювальний банк “Україна”. Тому теза “доволі великий, щоби бути визнаним банкрутом” не завжди правильна, а залежить від здатності внутрішніх резервів банку протистояти кризі. Отже, в даному сенсі важливо не тільки задовольняти міжнародні вимоги стосовно достатності капіталу і відповідати тенденціям світової банківської системи, а й уміти ефективно

управляти наявним капіталом, використовувати нові технології, якісний менеджмент та кваліфікований персонал.

Розглянувши проблему впливу глобалізації на вітчизняну банківську систему, ми зробили наступні висновки:

- стратегічним напрямом розвитку національної банківської системи України є її спрямованість у світову банківську співдружність на основі глобалізації фінансових ринків;

- основою інтеграції вітчизняної банківської системи у світову є укрупнення банківського капіталу та зростання капіталізації, що сприятиме її фінансової стійкості та надійності;

- збереження в структурі банківської системи малих та середніх банків зумовлене роздрібним банківським бізнесом окремого кола клієнтів та умінням ефективно управляти наявним банківським капіталом;

- інформаційні технології стали невід’ємною частиною банківського бізнесу, тому запровадження у вітчизняну банківську практику сучасних методів управління ризиками, активами й пасивами та здійснення контролю потребують і відповідних інформаційних технологій;

- для участі банків в активізації інвестиційної активності потрібно комплексно вирішувати проблеми, пов’язані з інвестиційною привабливістю підприємств реального сектору, формуванням сприятливого зовнішнього середовища та внутрішньобанківськими чинниками.

Література

1. Деринг Ханс-Ульрих. *Універсальний банк – банк майбутнього. Фінансова стратегія на рубежі века: Пер. с нем. – М: Метод.отношения, 1999. – 384 с.*

2. Руденко И. *Кредиты дешевыми не будут... пока // Фінансовый директор. – 2002. – № 3. – С. 38–40.*